

Csapó Zsuzsanna[✧]

Kilépnek, de hova?

A gyalogsági aknák tilalmáról szóló szerződés sorozatos felmondásának nemzetközi jogi következményei

DOI 10.17047/HADTUD.2025.35.2.71

A gyalogsági aknák tilalmáról szóló ottawai egyezmény felmondása nem jár az aknákkal kapcsolatos valamennyi nemzetközi kötelezettség alóli mentesüléssel, ahogy az egyezményben eleve nem részesek sem tehetnek meg bármit e fegyverek alkalmazásakor. Jelen tanulmány e kérdéskört járja körbe, nemzetközi jogi elemzést adva arról a 2025-ben kibontakozó helyzetről, amelyet – az orosz–ukrán háborúra reagálva – a három balti állam, valamint Lengyelország, Finnország és Ukrajna szerződésből való kilépése idéz elő.

KULCSSZAVAK: aknák, felmondás, ottawai egyezmény, ukrán-orosz háború, humanitárius nemzetközi jog

Exiting but Where to? The Legal Consequences under International Law of a Series of Denunciation of the Anti-Personnel Mines Convention

The withdrawal from the Ottawa Convention on the Prohibition of Anti-Personnel Mines does not exempt countries from all international obligations related to mines, just as non-parties to the convention cannot act either without bounds when using such weapons. This study explores this issue, providing an international law analysis of the situation unfolding in 2025 when the three Baltic States, and Poland, Finland and Ukraine withdrew from the treaty in response to the Russo-Ukrainian war.

KEYWORDS: mines, withdrawal, Ottawa Convention, Russo-Ukrainian war, international humanitarian law

✧ Nemzeti Közszerológati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Nemzetközi Jogi Tanszék, egyetemi docens – Ludovika University of Public Service Faculty of Public Governance and International Studies Department of International Law, associate professor;
e-mail: csapo.zsuzsanna@uni-nke.hu; <https://orcid.org/0009-0007-6983-1477>

Bevezetés

A közelmúltban tanúi lehettünk annak, miként lépnek ki – Oroszországgal határos – államok sorra az orosz–ukrán háború következtében a gyalogsági aknákat tiltó nemzetközi szerződésből. Az oslói vagy másképpen ottawai egyezményt¹ (a szerződést Oslóban fogadták el, Ottawában nyitották meg aláírásra) elsőként, 2025. június végén egynapon a három balti állam, Észtország, Lettország és Litvánia mondta fel, akiknek kilépése 6 hónappal később, 2025. december végén hatályosul. Majd Lengyelország² és Finnország³ parlamentjei ugyancsak 2025 júniusában döntöttek a felmondásról, amelyről Finnország júliusban értesítette is az ENSZ-t,⁴ így a szükséges idő leteltével 2026 januárjától ők szintén maguk mögött hagyják az egyezményt.⁵ Ukrajnában ugyancsak bejelentették, elnöki rendelettel⁶ 2025 júniusának végén kilépési szándékukat. (A kép teljessége érdekében tegyük hozzá, 2025 nemcsak a kilépésekről szólt: márciusban csatlakozott⁷ a Marshall-szigetek, júniusban pedig Tonga is az egyezményhez.) Így a jelenleg 166 részes állammal⁸ (az államok több mint 80%-ával)⁹ bíró megállapodás hamarosan már csupán 160 államot fog sorai között tudni.¹⁰

A szerződés felmondása azonban nem jelenti azt, hogy a kilépő államokat a továbbiakban semmilyen kööttség ne terhelne a gyalogsági aknáknak vonatkozásában. S éppúgy, az egyezményt soha el nem fogadó államok, így köztük a legnagyobb korábbi és jelenlegi¹¹ gyártók, illetve felhasználók, mint az Amerikai Egyesült Államok, India, Kína, Oroszország és Pakisztán, ugyanúgy kötelesek bizonyos – igaz, a szerződésben rögzítettekhez képest kevésbé erős – kötelezettségeknek megfelelni. Mégpedig szokásjogi alapon.

Nemzetközi kötelezettség forrása nemcsak szerződés lehet: szokásjog is kötelezheti az államokat

Ugyan a belső jogrendszerekben a szokásjog jelentősége ma már marginális,¹² a nemzetközi jog forrásai között napjainkban is kitüntetett helye van – a Nemzetközi Bíróság Statútuma¹³ 38. cikkének fogalmazása szerint – a „jog gyanánt elismert általános

1 1997. évi oslói/ottawai egyezmény a gyalogsági aknáknak alkalmazásának, felhalmozásának, gyártásának és átadásának betiltásáról, valamint megsemmisítésükről.

2 Oleniak 2025b.

3 Oleniak 2025a.

4 Lehto 2025.

5 UNTC 1997. Anti-Personnel Mines Convention.

6 Babaiev 2025.

7 UNODA: Anti-Personnel Mine Ban Convention.

8 UNODA: Anti-Personnel Mine Ban Convention.

9 Arms Control Association 2024a.

10 Kovács 2022.

11 Arms Control Association 2024b.

12 Petersen 2007, 276; Jany 2023, 37

13 Lásd az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) 1945. évi Alapokmányának mellékletét.

gyakorlatnak”. A nemzetközi szokásjog a több évezredes múlttal rendelkező nemzetközi jognak sokáig domináns jogforrása is volt, s igaz ugyan, hogy a nemzetközi szerződések modern időkben történő megszorodásával utóbbi jogforrások váltak uralkodókká, ámde a szokásjog megőrizte jelentőségét.

Ráadásul amennyiben bizonyítottak látjuk, hogy adott kérdésről szokásjogi szabály szól, azt is állítjuk, hogy e norma – fő szabály szerint – a nemzetközi közösség egészét kötelezi. Ellentétben a nemzetközi megállapodásokkal, amelyek – szintén fő szabály szerint – csakis a szerződő feleket terhelhetik és jogosíthatják. Tehát ha egy kérdést illetően kialakul az államok általános gyakorlata (ez az új nemzetközi szokásjogi szabály létrejöttének egyik feltétele), majd ahhoz társul jogi meggyőződés is, vagyis azért követik az államok a gyakorlatot, mert feltételezésük szerint jogi előírásnak engedelmeskednek (ez a második feltétel),¹⁴ az így kifejlődött új szokásjogi szabály – ismétlem, fő szabályként – univerzálisként minden államot kötelezni fog.

Szabályozhat egy kérdést szokásjog is, szerződés is? Hogyne! Egyrészt régtől létező szokásjogi szabályt akár a jogbiztonság érdekében érdemes nemzetközi megállapodásba foglalni. Így vált szerződésben is, így az 1907. évi IV. hágai egyezményben (a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló egyezményben)¹⁵ rögzítetté példának okáért a hadikövetek sérthetetlenségének ősrégi szokásjogi szabálya. Illetve előfordulhat az is, hogy egy kezdetben tisztán jogfejlesztő, újként szerződésbe kerülő norma az évek során szokásjogi normává válik. Ismét hadijogi példával élve, a háborús bűncselekmények elkövetői felelősségre vonásának kötelezettsége így vált szerződéses, csak a szerződő feleket terhelő kötelemből¹⁶ az évek múlásával mindenkit kötő szokásjogi¹⁷ normává.¹⁸

Mi a jelentősége ennek témánk szempontjából? Egyrészt, ha egy állam felmond egy olyan szerződést, amely szokásjogi szabályt (is) rögzít, e szokásjogi erővel bíró norma továbbra is kötni fogja őt. Másrészt, ha egy állam úgy dönt, hogy nem válik részesévé ezen egyezménynek, attól még e szerződés szokásjogot rögzítő rendelkezése őt is, mint minden más államot, kötelezni fogja.¹⁹ Illetve a harmadik eshetőség, ha a szerződés az adott kérdésről nem rendelkezik, de a szokásjog igen: ez esetben – az elsőként 1899-ben deklarált Martens-klauszula²⁰ szerint – nincs joghézag, ugyanis ez esetben a szokásjog szabályai irányadóak.

14 Henckaerts 2002, 189–190.

15 1907. évi IV. hágai egyezmény a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól. Az egyezmény melléklete: Szabályzat a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól. III. fejezet: „A békekövetekről”. 32–34. cikkek.

16 Elsőként a háború áldozatainak védelméről szóló 1949. évi genfi egyezményekben került e kötelezettség rögzítésre. Első genfi egyezmény 49. cikk, második genfi egyezmény 50. cikk, harmadik genfi egyezmény 129. cikk, negyedik genfi egyezmény 146. cikk. ICRC Customary IHL, Rules, Rule 158.; Johnson, Schmitt 2020.

17 ICRC Customary IHL, Rules, Rule 158.; Henckaerts 2005, 40.

18 Johnson, Schmitt 2020.

19 Kivéve, ha persistent objector-ként, örökös ellenzőként azt elérte, hogy a kialakuló szokásjogi norma őt kivételesen ne kösse. Egy állam ugyanis egy születőfélben lévő leendő szokásjogi szabály keletkezésékor, ha állandóan jelzi, hogy ő nem ért egyet a formálódó általános gyakorlattal, akkor az ellenkezése dacára is létrejövő szokásjogi szabály őt nem fogja kötelezni. Csapó 2014, 12; Csapó 2020, 32.; Csapó 2021, 159.

20 ICRC: How Does Law Protect in War? Online Casebook. A to Z. Martens Clause; Ádány 2023, 132.

Vegyük példának a vegyifegyvereket. Ha ma találunk olyan államot, amely nem részese az e fegyvereket tiltó – 1993-ban aláírásra megnyitott, 1997-ben hatályba lépett – párizsi egyezménynek²¹ (nehéz feladat, hiszen ezt a szerződést már 193²² állam ratifikálta), bátran állíthatjuk, hogy őt is köti e tilalom, csak nem szerződéses, hanem szokásjogi alapon. S ugyanígy értelme se lenne e szerződésből való kilépésnek, az egyezményt felmondó állam ugyanis nem mentesülne a kötelezettség alól, ugyanis ma már szokásjogi norma tiltja²³ e fegyverek használatát.

Más a helyzet a gyalogsági aknáknál tilalmáról szóló egyezménnyel. E fegyverek esetében ugyanis a tilalmuk még nem vált szokásjogi erejűvé. Ami nem jelenti azt, hogy ne lenne velük kapcsolatos egyéb szokásjogi norma. Ahogy a Vöröskereszt tanulmánya fogalmaz:²⁴ a taposóaknákat nem tiltja a szokásjog, de korlátozza.

A gyalogsági aknákkal kapcsolatos szokásjogi szabályok

Kétségtelen, hogy a gyalogsági aknákra vonatkozó szokásjogi szabályok jóval gyengébbek azon kötelezettségekhez képest, amelyeket azon államok vállaltak, akik 1997-ben megkötötték a tilalmukról szóló (1999-ben hatályba lépett) szerződést vagy később csatlakoztak hozzá (s ma is, továbbra is részesei).

A szerződéstől való távolmaradást választó államokat nem terhelik az alábbi kötelezettségek (lásd az egyezmény 1. cikkét): nem kötelezettek arra, hogy nem használnak, nem fejlesztenek ki, nem állítanak elő, nem szereznek be más módon, nem halmoznak fel, nem tartanak meg, nem adnak át senkinek gyalogsági aknákat, továbbá nem segítenek, nem bátorítanak, nem ösztönöznek az előbbi, a szerződés által tiltott tevékenységekben, illetve nem kötelezettek arra sem, hogy megsemmisítsék gyalogsági aknáikat.

A most kilépő vagy eddig be nem lépett államok azonban (harmincegynehány a 160-nal szemben) nem mentesek teljesen az aknákkal kapcsolatos nemzetközi kötelezettségek alól. A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (ICRC) szerint²⁵ őket is az alábbi három nemzetközi szokásjogi norma terheli (megjegyezném, a Vöröskereszt taposóaknákat [*landmines*], s nem speciálisan gyalogsági aknákat [*anti-personnel mines*] említ):

1. „A taposóaknák használatakor megkülönböztetett módon kell gondoskodni azok megkülönböztetés nélküli hatásainak lehető legkisebbre csökkentéséről.” (Nemzetközi és nem nemzetközi fegyveres konfliktusokban egyaránt. Lásd az ICRC releváns tanulmányának 81. szabályát.)²⁶

2. „A taposóaknát használó összeütköző fél, amennyire lehetséges, köteles a taposóaknák elhelyezését nyilvántartani.” (Nemzetközi fegyveres konfliktusban

21 1993. évi párizsi vegyifegyver tilalmi egyezmény.

22 UNTC 1993. Chemical Weapons Convention.

23 ICRC Customary IHL, Rules, Rule 74.

24 Henckaerts 2005, 21.

25 ICRC Customary IHL; Henckaerts 2005, 1–40.

26 ICRC Customary IHL, Rules, Rule 81; Henckaerts 2005, 34.

biztosan, nem nemzetköziben vitatottan. Lásd az ICRC releváns tanulmányának 82. szabályát.)²⁷

3. „Az aktív ellenségeskedések befejezése után a taposóaknát használó összeütőző fél köteles a taposóaknákat eltávolítani vagy a polgári személyek számára más módon hatástalanítani, vagy elősegíteni azok eltávolítását.” (Nemzetközi és nem nemzetközi fegyveres konfliktusokban egyaránt. Lásd az ICRC releváns tanulmányának 83. szabályát.)²⁸

E szokásjogi szabályok az ICRC szerint egyrészt vonatkoznak a jármű elleni aknákra, másrészt a gyalogsági aknákra is, amennyiben adott állam nem vált részévé az ottawai egyezménynek, és nem fogadta el a benne foglalt – jóval erősebb – kötelezettségeket.²⁹

Kommentár a Vöröskereszt által identifikált szokásjogi normákhoz

A megkülönböztetés nélküli hatások csökkentésének kötelezettsége

Az aknákra vonatkozó első szokásjogi kötelezettség a humanitárius jog egyik alapelveként, a megkülönböztetés elvének való megfelelést követeli meg. Ezen elv szerint fegyveres konfliktus idején csakis katonák, katonai célpontok támadhatók, civilek, civil javak pedig nem. Aknák tehát telepíthetők azon hadviselő fél által, amely állam nem fogadta el magára nézve kötelezőnek az ottawai egyezményt, de minden lehetőséget meg kell tenni annak érdekében, hogy polgári áldozata ne legyen e fegyvereknek, illetve egy másik alapelv, az arányosság értelmében csak minimális legyen a civil veszteség, a lehető legszükségesebb, az elérendő katonai célnál feltétlenül kisebb.

Mit jelent mindez a gyakorlatban? Például hogy bárhova nem helyezhetők el aknák: holttestek, sebesültek alá, sírok közé, állatokra vagy azok teteme alá, gyermekjátékok, élelmiszer, vöröskeresztes jelzéssel ellátott objektum, kegytárgy stb. alá (lásd a meglepő vagy álcázott aknák alkalmazásának tilalmát). Gondoskodni kell arról is, hogy a polgári személyeket távol tartsák az elaknásított területtől, így az kellőképp meg legyen jelölve, ki legyen táblázva, akár el legyen kerítve. Tilos az aknákat célzottan a polgári lakossággal szemben bevetni, tegyük fel vízlelőhelyeket körbeaknázni. Ahol a polgári lakosság koncentrálódhat, így városokban, falvakban nem helyezhetők el aknák, ha ott nem folynak, illetve nem várhatók szárazföldi összecsapások, hacsak nem szigorúan katonai létesítmények közvetlen közelében helyeznek el aknákat, s azokat megjelölik, illetve őrzik. Távtelepítésű aknák esetében, tehát amelyeket például tüzéség, aknavető, repülőgép szór szét, is tilos a megkülönböztetés nélküli alkalmazásuk, azaz gondoskodni kell arról, hogy kizárólag katonai objektumok elleni támadásra vagy épp azok védelmére alkalmazzák ezen eszközöket.³⁰

27 ICRC Customary IHL, Rules, Rule 82; Henckaerts 2005, 34.

28 ICRC Customary IHL, Rules, Rule 83; Henckaerts 2005, 34.

29 ICRC Customary IHL, Rules, Rule 81; ICRC Customary IHL, Rules, Rule 82; ICRC Customary IHL, Rules, Rule 83.

30 Fenti példák javarészt a mértéktelen sérülést okozóknak vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető egyes hagyományos fegyverek tilalmáról szóló egyezmény módosított II. jegyzőkönyvének 3-7. rendelkezéseire támaszkodtak. E jegyzőkönyvről alább még részletesen szólunk.

Az elhelyezés nyilvántartásának kötelezettsége

Fenti kötelezettségeken túl az államok ugyancsak kötelesek az aknamezők, elaknásított területek nyilvántartására is. Amint vége a harcoknak, és biztonsági aggályok már nem merülhetnek fel, kötelesek e nyilvántartásokat nyilvánosságra hozni, és a másik hadviselő fél rendelkezésére is bocsátani, ha olyan területen telepítettek aknát, amely már nem tartozik ellenőrzésük alá. E jegyzékek segítenek abban, hogy az aknák pusztításának ne essenek áldozatául polgári személyek a harci cselekmények után, majd a felek közötti ellenségeskedések lezárultával sem.³¹

A nyilvántartások pozitív hatásukat persze csak akkor érhetik el, ha a hadviselő felek más hadijogi normákat sem vesznek semmibe. Lásd többek között akár a veszélyes erőket tartalmazó létesítmények elleni támadások tilalmát:³² hiába ugyanis az „okmányolás”,³³ példának okáért a Nova Kahovka-i gát 2023-ban történt felrobbantása következtében a Dnyeper-folyón megindult, az orosz-ukrán front mentén végigsöprő óriási áradat fel nem robbant aknák ezreit szórta szét hatalmas területen, immár nyomon követhetetlenül.³⁴

Ami e szokásjogi szabály erősségét illeti, a Vöröskereszt egyelőre nem látja, hogy strict szokásjogi norma fejlődött volna ki, hiszen megállapításuk szerint az összeütőköző felek csak „amennyiben lehetséges” (*as far as possible*), akkor kötelesek a taposóaknák hollétét nyilvántartani. Mindazonáltal az ICRC szerint esélyes, hogy egy szigorúbb szokásjogi norma kialakulása felé menetelünk, legalábbis ekként értékelték, hogy amíg 1994-ben az ENSZ Közgyűlés releváns határozata³⁵ még az „ahol helyénvaló” (*where appropriate*) betoldást alkalmazta az elaknásított területek nyilvántartására vonatkozó kötelezettség említésekor, az 1995³⁶ és 2003 között³⁷ szintén konszenzussal született határozatok már ezt a szófordulatot mellőzték.³⁸ (Azóta azonban a nyilvántartás kérdését nem emelik ki a határozatok.)³⁹

Az eltávolítás vagy hatástalanítás kötelezettsége

A Vöröskereszt által harmadikként szokásjogiként azonosított norma szerint a hadviselő felek a harcok lezárultával kötelesek az aknákat eltávolítani, illetve hatástalanítani, vagy harmadik feleket, így akár nemzetközi szereplőket segíteni az aknamezők felszámolásában, például információk átadásával. Az ICRC úgy véli, az 1990-es évekig

31 Lásd a módosított II. jegyzőkönyv 9. cikkét.

32 1977. évi I. genfi jegyzőkönyv a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről, 56. cikk. 1977. évi II. genfi jegyzőkönyv a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről, 15. cikk.

33 Tóth 2022.

34 IFRC 2023; Szeretlekmagyarorszag.hu 2023; Padányi 2025, 219.

35 UNGA Resolution A/RES/49/215.

36 UNGA Resolution A/RES/50/82.

37 ICRC Customary IHL, Practice, Rule 82.

38 ICRC Customary IHL, Rules, Rule 82.

39 UNMAS (United Nations Mine Action Service): Resolutions on Assistance in Mine Action.

ilyen kötelezettség nem terhelte szokásjogi alapon az államokat, de onnantól fogva nemzetközi szerződések megszületése,⁴⁰ valamint az ENSZ Közgyűlés és a Biztonsági Tanács⁴¹ határozatai, de akár a Főtitkár releváns jelentései⁴² is egyértelműen mutatják, hogy e norma időközben kifejlődött.⁴³

Az ottawai egyezményt felmondó államok tehát nem szabadulhatnak a már szokásjoggá vált kötelezettségektől, se egyéb szerződéses kötöttségeiktől

Az ottawai egyezmény egyébiránt maga is elismeri a kilépés lehetőségét, 20. cikke szerint: „Nemzeti szuverenitásának gyakorlásában minden Részes Állam jogosult a jelen Egyezmény felmondására.” Tartalmi korlátot nem állít a szerződés, vagyis nincs meghatározott indokhoz kötve a kilépés lehetősége. A 20. cikk 4. pontja a következőket is rögzíti: „Jelen Egyezménynek valamely Részes Állam részéről történő felmondása semmilyen módon nem érinti az Államok azon köteleességét, hogy a nemzetközi jog vonatkozó előírásai értelmében vállalt kötelezettségeiknek a továbbiakban is eleget tegyenek.” (Abszolút összhangban áll e cikk a nemzetközi szerződések jogának általános szabályaival, hiszen a szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény⁴⁴ is rögzíti, hogy „A szerződésnek [...] felmondása [...] nem érinti az állam azon kötelezettségét, hogy teljesítse a szerződésben szereplő mindazokat a kötelezettségeket, amelyeket e szerződéstől függetlenül a nemzetközi jog alapján köteles lenne teljesíteni”).⁴⁵

E cikk egyrészt a nemzetközi közösség egészét kötő kikristályosodott szokásjogi – fent ismertetett – normák továbbélésére hívja fel a figyelmet, azaz hogy az államok a szerződésből való kihátrálással nem rúghatják le magukról a gyalogsági aknákhöz kötődő legalapvetőbb – szokásjogi – kötelezettségeiket. Nincs tehát akadálya annak, hogy visszatáncoljanak az egyezményben elfogadott jóval szigorúbb, vállalt kötelezettségeiktől, ezektől szabadulhatnak. A fundamentális normák szokásjogként azonban továbbra is kötik őket is.

Fenti betoldás mindazonáltal a szokásjog mellett más szabályok betartására is figyelmeztet. Ne feledjük, az államok nemzetközi szerződések hálózatában léteznek ma már, s így van ez a taposóaknák vonatkozásában is. A gyalogsági aknákat tiltó ottawai egyezmény mellett ugyanis az azt épp felmondó államok más releváns nemzetközi megállapodásnak is részesei. Így a mértéktelen sérülést okozónak vagy

40 Míg a Bizonyos hagyományos fegyverekről szóló egyezmény (lásd e szerződésről részletesebben alább) eredeti II. jegyzőkönyve (1980-ban) e kérdést illetően csak együttműködésre bátorította az államokat, a módosított II. jegyzőkönyv (1996-ban) már az aknamezők felszámolását célzó szigorú kötelezettségeket írt elő. ICRC Customary IHL, Rule 83.

41 Az ENSZ BT legfontosabb releváns határozata, amely a – ’90-es évek derekától datálható – korábbiaktól eltérően már nem csak egy konkrét konfliktussal kapcsolatban, hanem generálisan is az aknák elleni küzdelemre irányította a figyelmet, 2017-ben született: UNSC Resolution S/RES/2365 (2017). UN Meetings Coverage and Press Releases 2017; ICRC Customary IHL, Practice, Rule 81; ICRC Customary IHL, Practice, Rule 83.

42 UN Mine Action: Reports of the Secretary-General on Assistance in Mine Action.

43 ICRC Customary IHL, Rule 83.

44 1969. évi bécsi egyezmény a szerződések jogáról, 43. cikk.

45 Meron 1987, 349.

indiszkriminatívnak tekinthető egyes hagyományos fegyverek tilalmáról szóló szerződést valamennyien elfogadták. S látjuk (látni fogjuk azt is, miért), az ebből való kilépésről nem jönnek a hírek.

Az egyes hagyományos fegyverek tilalmáról szóló genfi egyezmény, valamint II. jegyzőkönyve

1980-ban fogadták el, 1983-ban lépett hatályba a mértéktelen sérülést okozónak vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető egyes hagyományos fegyverek alkalmazásának betiltásáról, illetőleg korlátozásáról szóló genfi egyezmény (angol elnevezésének rövidítésével élve: a CCW egyezmény).⁴⁶ E szerződéshez kezdetben három, mára már öt jegyzőkönyvet fűztek: mindegyik egy-egy, a szerződés címében jelzett tulajdonsággal bíró fegyvertípusra fókuszál.⁴⁷ A második, 1980-ban megalkotott, majd 1996-ban módosított jegyzőkönyv, hasonlóan az 1997. évi ottawai egyezményhez, az aknákról és meglepő aknákról szól.

Az alapegyezményt és II. jegyzőkönyvének első verzióját napjainkra 128 állam⁴⁸ ratifikálta. A módosított II. jegyzőkönyvhöz 107 állam⁴⁹ csatlakozott.⁵⁰ Mind a két jegyzőkönyvnek továbbra is részese valamennyi, az ottawai egyezményből 2025-ben kihátráló hat ország: Észtország (az eredeti jegyzőkönyvnek 2000 óta, a módosított-nak szintén 2000 óta), Lettország (1993, illetve 2002 óta), Litvánia (1998, illetve szintén 1998 óta), Lengyelország (1983, illetve 2003 óta), Finnország (1982, illetve 1998 óta) és Ukrajna (1982, illetve 1999 óta). Amikor e hat ország bejelentette, hogy ledobják magukról az ottawai egyezmény kötelekeit, nem ejtettek szót arról, hogy ugyanezt terveznék a genfi fegyverzetkorlátozási egyezmény II. jegyzőkönyvével is.

Megítélésem szerint azért, mert e jegyzőkönyv javarészt szokásjogi kötelezettségeket tartalmaz. Azaz felesleges is lenne a kilépés e szerződésből, hiszen rendelkezései, mivel már szokásjogi erejűek, továbbra is kötnék a kilépő vagy kötik épp a most távol maradó államokat is. Ez az egyezmény is felhív ugyanis az aknamezők nyilván-tartására, a harcok utáni aknamentesítésre, arra, hogy az aknákat tilos megkülönböztetés nélkül (azaz civileket is sújtón) használni, vagy épp rendelkezik a perfidia, azaz a hitszegés ugyancsak szokásjogi tilalmáról („tilos az ellenséget hitszegéssel⁵¹ megölni, megsebesíteni [...]”),⁵² s szintén említi példának okáért a ma már éppúgy szokásjogi

46 1980. évi genfi egyezmény a mértéktelen sérülést okozónak vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető egyes hagyományos fegyverek alkalmazásának betiltásáról, illetőleg korlátozásáról.

47 I. jegyzőkönyv: a röntgensugárral ki nem mutatható repeszkekről, II. jegyzőkönyv: az aknák, meglepő aknák és más eszközök alkalmazásának betiltásáról, illetve korlátozásáról, III. jegyzőkönyv: a gyújtó-fegyverek alkalmazásának betiltásáról, illetve korlátozásáról, IV. jegyzőkönyv: a vakító lézerfegyverekről, V. jegyzőkönyv: a háborús robbanóanyag-maradványokról.

48 UNTC 1980. Convention on Certain Conventional Weapons.

49 UNTC 1996. Convention on Certain Conventional Weapons, Amended Protocol II.

50 A magyar kihirdető jogszabály a módosított II. jegyzőkönyvet tartalmazza. Az eredeti változat itt érhető el: ICRC Treaties & Commentaries.

51 Példaként vöröskeresztes segélyrakományba meglepő aknát rejteni, azaz visszaélni az ellenség azon hitével, hogy az elfogadott normák szerint védelem alatt áll.

52 ICRC Customary IHL, Rules, Rule 65; Henckaerts 2005, 32.

normának tekinthető mértéktelen sérülés vagy szükségtelen szenvedés szándékos okozásának tilalmát.⁵³

A balti államok tehát, valamint nyomukban Lengyelország, Finnország és Ukrajna egyértelművé tették eddigi lépéseikkel, hogy ugyan az orosz agresszió vagy az attól való félelmük miatt szükségesnek találják, hogy az ottawai leszerelési egyezmény erős kötelezettségeitől visszalépésükkel mentessék magukat, de szó sincs arról, hogy a gyalogsági aknákhöz kötődő valamennyi – enyhébb (hisz teljes tilalomról nincs szó) – nemzetközi kötelezettséget leráznák magukról. Ez utóbbit nem is tehetnék, a szokásjogi kötöttség okán, de nem is tesznek ez irányban demonstratív lépéseket, hisz nem került napirendre a CCW egyezmény II. jegyzőkönyvének, azaz voltaképp az aknákkal kapcsolatos minimum standardokat⁵⁴ tartalmazó szerződésnek felmondása egyikük részéről sem. Utóbbit az ottawai egyezményt felmondó litván nyilatkozat kifejezetten is deklarálja: továbbra is tartani fogják magukat a II. jegyzőkönyv előírásaihoz.

Az ottawai egyezmény és a 2025. évi felmondó nyilatkozatok

Érdekes fentiek fényében azt is megvizsgálni, hogy a három balti állam, valamint Finnország (e négy felmondó nyilatkozat hozzáférhető egyelőre a nagyközönség számára az ENSZ Titkárság honlapján)⁵⁵ egyrészt mivel indokolta kilépését az ottawai egyezményből, másrészt miként tettek hitet egyéb vállalt nemzetközi jogi kötelezettségeik tiszteletben tartása mellett.

Mind a négy felmondásban közös, korántsem meglepő módon, hogy az – Európában és a Balti tengeren⁵⁶ – alapvetően megromlott biztonsági helyzettel magyarázzák az államok kilépésüket. Egyedül Finnország nem nevesíti Oroszországot, a másik három állam mindegyike azonban megemlíti az Ukrajnával szembeni agressziót, s hogy az Oroszországi Föderáció fittyet hány nemzetközi kötelezettségeire. A litvánok és észtek határozott meggyőződése, hogy Oroszország, amely katonai agressziót vet be „imperialista”⁵⁷ céljai elérése érdekében – „bűntársaival”⁵⁸ együtt – egzisztenciális fenyegetést jelent regionális szomszédjaira, így rájuk nézve is, ahogy a lettek is vallják, hogy Oroszország mindennél világosabban demonstrálja, mennyire semmi be veszi a szuverén államok területi határait.

Mind a négy állam egymással összhangban azzal indokolja kilépését az ottawai egyezményből, hogy meg kell védeniük országuk függetlenségét, területi épségét, valamint lakosságuk biztonságát és jólétét. Valamennyien védelmi (és a baltiak elretentési) képességeik erősítésének szükségességéről írnak, s hogy ennek érdekében

53 ICRC Customary IHL, Practice, Rule 70; Henckaerts 2005, 32.

54 ICRC Customary IHL, Rules, Rule 81.

55 UNTC 1997. Anti-Personnel Mines Convention; Észtország felmondó nyilatkozata 2025; Lettország felmondó nyilatkozata 2025; Litvánia felmondó nyilatkozata 2025; Finnország felmondó nyilatkozata 2025.

56 Észtország felmondó nyilatkozata 2025.

57 Észtország felmondó nyilatkozata 2025.

58 Litvánia felmondó nyilatkozata 2025.

kell visszatérniük a gyalogsági aknák alkalmazásához. Ahogy a baltiak fogalmazzák: e gyalogsági aknákkal, együttesen más képességekkel (más aknákkal, más fegyverrendszerekkel), megnövelnék az esélyét az ellenük elinduló lehetséges invázió hatékony feltartóztatásának, s hogy megakadályozzák az ellenséges erők területükön való szabad mozgását. A lettek szerint erre más alternatíva nem mutatkozik.

A finnek lakonikus nyilatkozata fentiekén túl mást nem emelt ki, a balti államok azonban bőszesebben részletezték kilépésük hátterét.

A litvánok például fontosnak tartották azt is megjegyezni, hogy nincs garancia arra, hogy az ottawai egyezményt elfogadó államok területén ne használnának gyalogsági aknákat. Értelemszerűen kurrens példaként Ukrajnát hozták fel, amely ország ugyan részese a gyalogsági aknákat tiltó megállapodásnak, mégis Oroszország, a szerződéshez nem csatlakozott állam, az ENSZ Alapokmány elveivel ellentétesen fegyveres erőt vetett be ellene, s az orosz agresszor ukrán területeken nem tartózkodik a gyalogsági aknák széleskörű alkalmazásától. Ráadásul a litvánok szerint az orosz seregek a humanitárius nemzetközi jog alapvető elveit veszik semmibe e fegyverek bevetésekor: ignorálják mind a megkülönböztetés, mind az arányosság, mind az elővigyázatosság elvét.

A baltiak azonban mind nem mulasztották el az ottawai egyezmény felmondásakor hangsúlyozni: bár e szerződés kötelekeitől most szabadulni terveznek, de az őket szokásjogi alapon vagy más szerződések által terhelő humanitárius jogi kötelezettségeiknek teljeskörűen eleget kívánnak tenni. Így a litvánok nyomatékosították, hogy gyalogsági aknák alkalmazásakor minden lehetséges elővigyázatossági intézkedést meghoznak a civilek védelme érdekében, például kerítések felhúzásával, figyelmeztető jelek, táblák kihelyezésével, vagy akár azzal, hogy katonai személyzet figyel az adott területet. Egyértelművé tették azt is, hogy egyrészt nyilvántartást vezetnek az elaknásított területekről, másrészt a harcok végeztével haladéktalanul nekikezdenek az aknamentesítésnek. A lettek szintűgy felmondó nyilatkozatukban leszögezték, hogy mindent megtesznek a fegyveres konfliktusok idején a polgári lakosság védelme és annak érdekében, hogy a katonai műveletek a civilekre a lehető legkisebb hatást gyakorolják, s ugyancsak cselekedni fognak a fel nem robbant harc-eszközök hatástalanítása érdekében. Az észtek éppúgy fontosnak tartották megjegyezni, hogy fegyveres konfliktusban a hadviselő feleknek nincs korlátlan szabadságuk a hadviselés módjainak és eszközeinek megválasztásában.⁵⁹ Ők is jelezték azt, hogy a civilek és a civil objektumok védelme érdekében minden lehetséges óvintézkedést meglépnek fegyveres konfliktus idején, és bár felmondják most az ottawai egyezményt, továbbra is elismerik a szerződés humanitárius célkitűzéseinek jelentőségét.

Végül a litvánok és az észtek is fontosnak tartották kifejezni, hogy a jövőben is támogatni fogják azon nemzetközi együttműködések, amelyek az aknák bevetésének humanitárius következményeit igyekeznek kezelni.

59 Ezt elsőként a 400 grammnál kisebb súlyú robbanó lövedékek betiltásáról szóló 1868. évi szentpétervári nyilatkozat rögzítette. Kolb, Milanov 2018, 515; Crawford 2018, 545; Kovács 2011, 14, 326; Lattmann 2013, 6; Csapó 2019, 205.

Az ottawai egyezményből kilépni szándékozó Ukrajna speciális esete

Ami Ukrajnát illeti, 2025 nyarán hatodikként ők is bejelentették, hogy felmondani szándékoznak az ottawai egyezményt. Esetükben azonban feltétlenül tisztában kell lennünk a szerződés egy már idézett cikkének még nem citált releváns pontjával. A 20. cikk 3. bekezdésének értelmében ugyanis, ahogy azt már korábban tisztáztuk, ha egy állam felmondja a szerződést, „[a]z ilyen felmondás csak a felmondásról szóló okiratnak a Letéteményes által való kézhezvételétől számított hat hónap eltelte után lép hatályba”, ámde Ukrajna szempontjából jelentős a következő mondat is, amely szerint „[h]a azonban ezen hat hónapos időszak lejártá után a felmondó Részes Állam fegyveres konfliktusban áll, a felmondás csakis a fegyveres konfliktus befejezését követően lép hatályba.” Vagyis Ukrajna hiába mondja fel az ottawai egyezményt, mégpedig épp az őket ért orosz agresszió, az az ellen való védekezés miatt, mégsem mentesülhetnek a szerződésben vállalt kötelezettségeiktől, mert folyamatban lévő fegyveres konfliktusban állnak. Oroszországot tehát nem köti a szerződés, mert nem fogadta azt el, így telepíthet gyalogsági aknákat a *ius in bello*⁶⁰ normák szerint (a *ius ad bellum*⁶¹ normái alapján persze az agresszornak semmi keresnivalója nem lehetne egy másik állam területén),⁶² Ukrajna azonban 2005-ben ratifikálta az egyezményt, s vállalta, hogy nem alkalmaz gyalogsági aknákat. Micsoda aszimmetrikus előny teremtetődött az agresszor javára! – fogalmazott Ukrajna külügyminisztériuma egy ez év június végi nyilatkozatukban.⁶³ Úgy vélik, egyenlőtlen és igazságtalan helyzetbe kerültek, amely szituáció korlátozza az ENSZ Alapokmány⁶⁴ által is elismert önvédelmi jogosultságukat. Azon dilemmával kell ugyanis szembesülniük, hogy vagy betartják az ottawai egyezmény előírásait, vagy mindent megtesznek hazájuk hatékony védelme érdekében a nemzetközi jog normáit felrúgó agresszorral szemben.⁶⁵

Az sem tiszta mindazonáltal, hogy Ukrajna valóban felmondani kívánja-e az ottawai egyezményt, vagy „csak” felfüggesztené azt. Bár 2025 júniusának végén az ukrán elnök által elfogadott rendeletről a híradások úgy számoltak be, mint amely a szerződés felmondását készíti elő,⁶⁶ mégis a külügyminisztérium ugyanezen napon kiadott nyilatkozata⁶⁷ címében az ottawai egyezmény felfüggesztéséről szól. E nyilatkozatban pedig így fogalmaznak: „Ukrajna meghozta azt a nehéz, de szükséges

60 *Ius in bello*: „jog a háborúban”. Azon normák összessége, amelyek a már zajló fegyveres konfliktusban a hadviselő felek magatartását szorítják jogi keretek közé (azaz a háború áldozatainak védelméről rendelkező humanitárius jogi szabályok, másnéven hadijogi előírások). Csapó 2024, 1.

61 *Ius ad bellum*: „jog a háborúhoz”. Azon normák összessége, amelyek alapján megítélhető, hogy egy állam jogszerűen alkalmaz-e a másikkal szemben fegyveres erőt (ma már erre kizárólag önvédelmi, illetőleg kollektív védelmi helyzetben vagy az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazására van jogi lehetőség). Csapó 2024, 1.

62 Csapó 2022a, 14–19; Csapó 2022b, 64–71; Csapó 2023b; Csapó 2025, 235–236.

63 Statement of the MFA of Ukraine on the Decision to Suspension from the Ottawa Convention 2025.

64 ENSZ Alapokmány 51. cikk.

65 Statement of the MFA of Ukraine on the Decision to Suspension from the Ottawa Convention 2025.

66 Höller 2025.

67 Statement of the MFA of Ukraine on the Decision to Suspension from the Ottawa Convention 2025.

politikai döntést, amelynek értelmében az ottawai egyezmény irreleváns kötelezettségeinek végrehajtásával felhagy.”

Olybá tűnik, Ukrajna az ottawai egyezmény kötelezettségeitől való szabadulásának jogi alátámasztására a szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény által is elismert okra hivatkozik: a körülmények lényeges megváltozására.⁶⁸ A *clausula rebus sic stantibus* általános jogelv értelmében (lásd az 1969. évi bécsi egyezmény 62. cikkét) felmondható is, felfüggeszthető is egy nemzetközi szerződés, ha „a részes felek által előre nem látott módon alapvetően megváltoztak a szerződés megkötésének idejében fennállott körülmények”,⁶⁹ és „a) ezeknek a körülményeknek a fennállása lényeges alapul szolgált ahhoz, hogy a részes felek a szerződést magukra nézve kötelező hatályúnak ismerjék el; b) a változás hatására gyökeresen átalakul a szerződés alapján még teljesítendő kötelezettségek mértéke”.⁷⁰ Ahogy az ukrán külügyminisztérium fogalmazott: amikor Ukrajna 2005-ben elfogadta az ottawai egyezmény kötelező hatályát, még nem tudhatták, hogy 2014-ben agresszió éri őket, majd 2022-ben teljeskörű invázió indul ellenük, amelynek során az agresszor tömegesen telepít majd területükön gyalogsági aknákat. Csatlakozásuk óta jelentősen megváltozott, szignifikánsan romlott a regionális biztonsági helyzet, s ezt a nemzetközi közösségnek is meg kell értenie,⁷¹ ennek jogi következményeit el kell fogadnia.

Hogy valóban elfogadható-e ez az érvelés, az kétséges. Duncan Hollis szerint egyrészt az ottawai egyezmény megfogalmazásakor egyértelműen számoltak azzal, hogy ha egy részes állam a jövőben fegyveres konfliktusba keveredne, eséllyel szabadulna a szerződéssel vállalt kötelezettségeitől, s épp e szituációra, mint láttuk, a szerződésbe beépítettek egy rendelkezést, miszerint folyamatban lévő fegyveres összeütközés esetén nem lehet a szerződésből kihátrálni. Másrészt az ottawai egyezménynek a felmondására vonatkozó 20. – fent többször idézett – cikke szót nem ejt a reciprocitás, a kölcsönösség követelményéről, azaz nem kötik a szerződéses kötelezettségek teljesítését ahhoz, hogy a másik hadviselő fél is részese legyen az egyezménynek.⁷² Nem biztos tehát, hogy Ukrajna alappal hivatkozni tudna az egyébként kétséget kizáróan őt a *ius ad bellum* normái szerint megillető önvédelem jogára annak alátámasztásául, hogy szintén joga lenne *ius in bello* kötelezettségeit megváltoztatni.⁷³

Fényében annak is, hogy Hollis szerint Ukrajna a nemzetközi jog egy másik területének szabályait, az államok nemzetközi felelősségét szabályozó normákat sem tudja alappal felhívni. Hiszen még ha azt is állítaná Ukrajna, hogy ellenintézkedésként mondja fel vagy függeszti fel az ottawai egyezményt, azaz más állam jogsértésére

68 Szerződésszegésre, mint megszűnési vagy felfüggesztési okra, két okból sem hivatkozhatnának: egyrészt Oroszország sosem fogadta el az ottawai egyezményt, így nem lehet az aknák bevetéséért szerződésszegésért vádolni, másrészt az 1969. évi bécsi egyezmény (60. cikk (5) bekezdésében) nem is engedi „az ember védelmére vonatkozó, humanitárius szerződésekben foglalt rendelkezések”-kel kapcsolatban e megszűnési/felfüggesztési ok felvetését. Hollis 2025.

69 Ezen idézett jogszabálysövegnél a bécsi egyezmény fogalmazásának szórendjén változtattam, azaz az idézet illeténképpen nem pontos.

70 1969. évi bécsi egyezmény a szerződések jogáról, 62. cikk.

71 Statement of the MFA of Ukraine on the Decision to Suspension from the Ottawa Convention 2025.

72 Hollis 2025.

73 Hollis 2025.

jogsértéssel válaszol azért, hogy így kényszerítse rá a jogsértő államot, Oroszországot a jogkövető magatartásra, ez az érvelés azért bukna meg, mert az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának 2001. évi felelősségi szabályai⁷⁴ szerint az ellenintézkedés nem sértheti⁷⁵ se a represszáliát tiltó humanitárius kötelezettségeket, se az alapvető emberi jogok védelmére vonatkozó kötelezettségeket.⁷⁶ Márpedig épp utóbbiak az ottawai egyezmény lényegi tartalma.

Záró gondolatok

Voltaképp Litvánia indította be 2024 őszén azt az aggasztónak tekinthető folyamatot, amit a következő év nyarán folytattak ők is és további öt állam: a humanitárius jogi egyezményekből való visszalépést.⁷⁷ Litvánia 2024 szeptemberében ugyanis felmondta a kazettás bombák tilalmáról szóló,⁷⁸ 2008-ban elfogadott egyezményt,⁷⁹ s kilépése fél év leteltével 2025 nyarára hatályba is lépett.⁸⁰ Épp e nyáron aztán a gyalogsági aknák tilalmáról rendelkező egyezmény került sorra, pár nap leforgása alatt hat állam jelezte a szerződés felmondására irányuló szándékát.⁸¹ Eleddig tekinthettünk úgy a humanitárius egyezményekre mint „egyirányú útra egy humánusabb világ felé”,⁸² amelyek – leszámítva a nukleáris nonproliferáció kérdését⁸³ – folyton csak növelték részes államaik számát, ám most megremeghet e reményünk. Hogy lavinát indított-e el e hat állam, vagy megálljt sikerül parancsolni ennek a folyamatnak, erre még nem lehet rálátásunk. Az mindenesetre bizakodásra adhat okot, hogy az ottawai egyezmény 2025-ben megindult sorozatos felmondása egy régióhoz kötődik,⁸⁴ és – egyelőre – nem váltott ki globális reakciókat. S hadd emlékeztessünk rá: Norvégia, az egyetlen európai állam, amely szárazföldön szintén határos még Oroszországgal, 2025 áprilisában egyértelművé tette, hogy részükről nincs szándék az ottawai egyezmény felmondására.⁸⁵ Bár az Oroszországgal 200 km-en közös határon osztozó skandináv állam szintúgy tarthat a keletről érkező fenyegetéstől, külügyminiszterük jelezte, kiemelkedően fontosnak tartják, hogy a háborúkat követően is civileket nyomorító vagy életüket kioltó gyalogsági aknákkal szemben fenntartsák azt a globális

74 Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (ARSIWA); Csapó 2020, 28.

75 Lásd a Nemzetközi Jogi Bizottság végleges tervezete (ARSIWA) 50. cikkének (1) bek. (b) és (c) pontjait.

76 Hollis 2025.

77 Wu 2025.

78 2008. évi kazettás lőszeréről szóló egyezmény.

79 Csapó 2023a.

80 UNTC 2008. Convention on Cluster Munitions.

81 Lett volna ugyan már egy korábbi kilépő is, mégpedig Eritrea, amely ország már 2023-ban bejelentette a letéteményesnek, hogy felmondanak az egyezményt (úgy találták, az ország nemzeti biztonságát fenyegetik a szerződés alapján eljáró szakértők, akik szerintük jogosulatlanul gyűjtöttek információkat), ők azonban később visszavonták ezen nyilatkozatukat, s maradtak a gyalogsági aknákat tiltó egyezmény részes felei között. Wu 2025.; Mine Action Review.

82 Hollis 2025.

83 Wu 2025.

84 Hollis 2025.

85 Hollis 2025; Fouche 2025.

stigmát, amelyet az ottawai egyezmény is erősít.⁸⁶ Nem tartanak attól sem, hogy védelmi képességeiket gyengítenék e döntésükkel: modern, fejlett védelmi rendszerekben bíznak,⁸⁷ s úgy látják, nem szükséges hátralépni azon az úton, amelyen már oly sokan, de még nem elegendően, elindultak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Könyvek, tanulmányok, cikkek

- Ádány Tamás Vince 2023. Az emberi méltóság szerepe a kortárs nemzetközi jogban. *Iustum Aequum Salutare*, XIX (4): 119–135. https://ias.jak.ppke.hu/20234sz/09_AdanyT_IAS_2023_4.pdf (Letöltés ideje: 2025. 07. 27.)
- Babaiev, Bohdan 2025. Zelenskyy pulls Ukraine out of landmine treaty as war reshapes defense policy. 2025.06.29. <https://newsukraine.rbc.ua/news/zelenskyy-pulls-ukraine-out-of-landmine-treaty-1751202635.html> (Letöltés ideje: 2025. 07. 19.)
- Crawford, Emily 2018. The Enduring Legacy of the St Petersburg Declaration: Distinction, Military Necessity, and the Prohibition of Causing Unnecessary Suffering and Superfluous Injury in IHL. *Journal of the History of International Law*, 20: 544–566. https://brill.com/previewpdf/journals/jhil/20/4/article-p544_6.xml?srsltid=AfmBOopgDabBh73amiEjieGRIYV5SpAITonK46CIHtHyfrgDyr8xutA (Letöltés ideje: 2025. 07. 30.) <https://doi.org/10.1163/15718050-12340097>
- Csapó Zsuzsanna 2014. A környezet védelme fegyveres konfliktus idején – nemzetközi szokásjogi alapok. *Állam- és Jogtudomány*, LV, (3): 3–21. <https://szakcikkkadatbazis.hu/doc/9598311> (Letöltés ideje: 2025. 07. 31.)
- Csapó Zsuzsanna 2019. II. Vilmos (nemzetközi) büntetőbírószak elvé állításának megírsult terve az I. világ-háborút követően. *Jogelméleti Szemle*, 20 (1): 200–215. <https://ojs.elte.hu/jesz/article/download/7010/5479/14045> (Letöltés ideje: 2025.07.30.) <https://doi.org/10.59558/jesz.2019.1.200>
- Csapó Zsuzsanna 2020. „[...] és amelyet csak a nemzetközi jognak az ugyanilyen jellegű későbbi szabályával lehet megváltoztatni.” Az 1969. évi bécsi egyezmény és a ius cogens módosíthatósága. *Állam- és Jogtudomány*, LXI (1): 25–43. https://real.mtak.hu/109132/1/AJT_2020_01_02_CSAPO.pdf (Letöltés ideje: 2025. 07. 30.)
- Csapó Zsuzsanna 2021. Szerződés a nukleáris fegyverek tilalmáról – Vajon új reményt hoz, vagy baljós árnyat vet az eddig elért eredményekre? *Katonai Jogi és Hadi Jogi Szemle*, 9 (2): 131–169. https://epa.oszk.hu/02500/02511/00017/pdf/EPA02511_katonai_jogi_szemle_2021_2_131-169.pdf (Letöltés ideje: 2025. 07. 31.)
- Csapó Zsuzsanna 2022a. Az orosz–ukrán háború és az egyén felelőssége a ius ad bellum és ius in bello normák megsértéséért. *Ügyvédek lapja* 61 (3): 14–19. https://issuu.com/panpress/docs/ul_22_03_egyben (Letöltés ideje: 2025.07.31.)
- Csapó Zsuzsanna 2022b. 2022 és az orosz agresszió: Semmibe vagy komolyan vesszük a nemzetközi ius cogens koncepcióját? In Barcsi Tamás, Diósi Szabolcs (szerk.): *A válság elméleti vonatkozásai. Tanulmánykötet*. 64–71. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. <https://pea.lib.pte.hu/server/api/core/bitstreams/55fedcba-f94d-4f59-812f-47487455b5de/content#page=67> (Letöltés ideje: 2025.07.31.)
- Csapó Zsuzsanna 2023a. Háborús bűncselekménynek minősül a kazettás bombák bevetése? *Ludovika.hu, Kormányzás és Tudomány Blog* 2023.07.27. <https://www.ludovika.hu/blogok/kormblog/2023/07/27/haborus-buncselekménynek-minosul-a-kazettas-bombak-bevetese/> (Letöltés ideje: 2025.07.31.)

⁸⁶ Fouche 2025.

⁸⁷ Fouche 2025.

- Csapó Zsuzsanna 2023b. Segíteni vagy nem segíteni: ez itt nem lehet kérdés. Avagy az államok – így Magyarország – nemzetközi kötelezettségei az orosz–ukrán fegyveres konfliktus kapcsán, a nemzetközi ius cogens megsértése esetén érvényesülő felelősségi szabályok tükrében. *Ludovika.hu, Kormányzás és Tudomány Blog* 2023.01.30.
<https://www.ludovika.hu/blogok/korblog/2023/01/30/segiteni-vagy-nem-segiteni-ez-itt-nem-lehet-kerdes/> (Letöltés ideje: 2025. 07. 31.)
- Csapó Zsuzsanna 2024. Ukrajna önvédelmi lépéseinek vannak nemzetközi jogi korlátai? Válhat jogsértővé az áldozat? Moszkva támadható? *MTA Law Working Papers*, 2024 (10): 1–13.
<https://jog.tk.hu/mtalwp/ukrajna-onvedelmi-lepeseinek-vannak-nemzetkozi-jogi-korlatai-valhat-jogsertove-az-aldozat-moszkva-tamadható?download=pdf> (Letöltés ideje: 2025. 07. 30.)
- Csapó Zsuzsanna 2025. Ukrajna elvitathatatlan önvédelmi joga és annak határai. *Jogtudományi Közlöny*, 80 (5): 235–240.
<https://szakkikadatbazis.hu/doc/2182683> (Letöltés ideje: 2025. 07. 31.)
<https://doi.org/10.59851/jk.80.05.4>
- Fouche, Gwladys 2025. Norway won't exit landmine treaty, foreign minister says. *Reuters* 2025.04.02.
<https://www.reuters.com/world/europe/norway-wont-exit-landmine-treaty-foreign-minister-says-2025-04-02/> (Letöltés ideje: 2025.07.31.)
- Henckaerts, Jean-Marie 2002. International Humanitarian Law as Customary International Law. *Refugee Survey Quarterly*, 21 (3): 186–193.
<https://www.jstor.org/stable/45054625?seq=5> (Letöltés ideje: 2025. 07. 27.)
<https://doi.org/10.1093/rsq/21.3.186>
- Henckaerts, Jean-Marie 2005. Tanulmány a nemzetközi humanitárius szokásjogról: Hozzájárulás a fegyveres összeütközések során alkalmazandó jogszabályok megértéséhez és tiszteletben tartásához. (Fordította: Varga Réka) *International Review of the Red Cross*, 87 (857): 1–40.
https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/hun-irrc_857_henckaerts.pdf (Letöltés ideje: 2025. 07. 20.)
<https://doi.org/10.1017/S181638310018124X>
- Hollis, Duncan 2025. Ukraine Symposium – Ukraine and the Future of the Ottawa Convention. *Lieber Institute West Point, Articles of War*, 2025.07.07.
<https://lieber.westpoint.edu/ukraine-future-ottawa-convention/> (Letöltés ideje: 2025. 07. 30.)
- Höller, Linus 2025. Kyiv plans exit from anti-landmine treaty as mines litter Ukraine. *Defense News*, 2025.06.30.
<https://www.defensenews.com/global/europe/2025/06/30/kyiv-plans-exit-from-anti-landmine-treaty-as-mines-litter-ukraine/> (Letöltés ideje: 2025. 07. 30.)
- Jany János 2023. Szokásjog. In Jakab András, Könczöl Miklós, Menyhárd Attila, Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. (Jogbölcsélet rovat, rovatszerkesztő: Szabó Miklós, Jakab András) <http://ijoten.hu/szocikk/szokasjog> (Letöltés ideje: 2025. 07. 26.)
- Johnson, Durward – Schmitt, Michael N. 2020. The Duty to Investigate War Crimes. *Lieber Institute West Point, Articles of War* 2020.12.22.
<https://lieber.westpoint.edu/duty-investigate-war-crimes/> (Letöltés ideje: 2025.07.27.)
- Kolb, Robert; Milanov, Momchil 2018. The 1868 St Petersburg Declaration on Explosive Projectiles: A Reappraisal. *Journal of the History of International Law*, 20: 515–543.
https://brill.com/previewpdf/journals/jhil/20/4/article-p515_5.xml?srsltid=AfmBOoqF7zSm5i08mg3SG5H15PzP3ipkC7Uf0fNYI9KjYc8j6D_m-VgA (Letöltés ideje: 2025. 07. 29.)
- Kovács Péter 2011. *Nemzetközi közjog*. Budapest: Osiris.
- Kovács Zoltán 2022. Aknatelepítés: Keleten a helyzet jelentősen megváltozott 1. rész. *Hádtéchnika*, 56 (3): 31–38. <https://real.mtak.hu/175576/> (Letöltés ideje: 2025. 08. 05.)
<https://doi.org/10.23713/HT.56.3.06>
- Lattmann Tamás 2013. *Nemzetközi humanitárius jog*. Oktatási segédanyag. Budapest: Közszerzői Nemzetközi Képzési Központ, Nemzeti Közszerzői Egyetem.
- Lehto, Essi 2025. Finland notifies UN of withdrawal from landmine ban treaty. *Reuters*, 2025.07.11.
<https://www.reuters.com/world/finland-notifies-un-withdrawal-landmine-ban-treaty-2025-07-11/> (Letöltés ideje: 2025. 07. 19.)
- Meron, Theodor 1987. The Geneva Conventions as Customary Law. *The American Journal of International Law*, 81 (2): 348–370. <https://www.jstor.org/stable/2202407> (Letöltés ideje: 2025. 07. 27.)
<https://doi.org/10.2307/2202407>

- Oleniak, Liliana 2025a. Finland withdraws from Anti-Personnel Landmines Convention amid threat from Russia. *Newsukraine*, 2025.06.20.
<https://newsukraine.rbc.ua/news/finland-withdraws-from-anti-personnel-landmines-1750333324.html> (Letöltés ideje: 2025. 07. 19.)
- Oleniak, Liliana 2025b. Poland withdraws from Anti-Personnel Landmines Convention. *Newsukraine*, 2025.06.26.
<https://newsukraine.rbc.ua/news/poland-withdraws-from-anti-personnel-landmines-1750927131.html> (Letöltés ideje: 2025. 07. 19.)
- Padányi József 2025. A fegyveres konfliktusok és a környezet. In Gőcze István, Padányi József (szerk.): *Fenntarthatóság, állóképesség. Az éghajlatváltozás és az ahhoz való alkalmazkodás társadalmi kihívásai*. 185–258. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
<https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/handle/20.500.12944/101986> (Letöltés ideje: 2025. 08. 04.)
https://doi.org/10.36250/01267_07
- Petersen, Niels 2007. Customary Law Without Custom? Rules, Principles, and the Role of State Practice in International Norm Creation. *American University International Law Review*, 23 (2): 275–310.
https://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?params=/context/auilr/article/1021&path_info=23_2.pdf (Letöltés ideje: 2025. 07. 26.)
- Szeretlekmagyarorszag.hu 2023. Aknák ezreit sodorja be a városokba és a falvakba a gátszakadás utáni áradat, Csernobil óta nem volt ekkora katasztrófa. *Szeretlekmagyarorszag*, 2023. 06. 07.
<https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/hirek/aknak-ezreit-sodorja-be-a-varosokba-es-a-falvakba-a-gatszakadas-utani-aradat-csernobil-ota-nem-volt-ekkor-katasztrofa/>
(Letöltés ideje: 2025. 07. 23.)
- Tóth Gergely 2022. Évtizedekbe telhet az Ukrajnát ellepő halálos csapdák eltakarítása. *Telex* 2022.08.11. <https://telex.hu/kulfold/2022/08/11/akna-ukrajna-robbano-loszer-fekete-tenger>
(Letöltés ideje: 2025. 07. 23.)
- Wu, Liyu 2025. Breaking the Window: Withdrawals from Humanitarian Disarmament Treaties. *EJIL:Talk! Blog of the European Journal of International Law*, 2025.06.17.
<https://www.ejiltalk.org/breaking-the-window-withdrawals-from-humanitarian-disarmament-treaties/> (Letöltés ideje: 2025. 07. 31.)

Internetes hivatkozások

- Arms Control Association 2024a. The Ottawa Convention at a Glance. 2024 December.
<https://www.armscontrol.org/factsheets/ottawa-convention-glance> (Letöltés ideje: 2025. 07. 19.)
- Arms Control Association 2024b. The Ottawa Convention: Signatories and States-Parties. 2024 December.
<https://www.armscontrol.org/factsheets/ottawa-convention-signatories-and-states-parties>
(Letöltés ideje: 2025. 07. 26.)
- ICRC (International Committee of the Red Cross): Customary IHL.
<https://www.icrc.org/en/law-and-policy/customary-ihl> (Letöltés ideje: 2025. 07. 27.)
- ICRC (International Committee of the Red Cross): How Does Law Protect in War? Online Casebook. A to Z. Martens Clause. https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/martens-clause
(Letöltés ideje: 2025. 07. 21.)
- ICRC (International Committee of the Red Cross): International Humanitarian Law Databases. Customary IHL. Rules. Rule 65. <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule65>
(Letöltés ideje: 2025. 07. 28.)
- ICRC (International Committee of the Red Cross): International Humanitarian Law Databases. Customary IHL. Practice. Rule 70. <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v2/rule70>
(Letöltés ideje: 2025. 07. 26.)
- ICRC (International Committee of the Red Cross): International Humanitarian Law Databases. Customary IHL. Rules. Rule 74. <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule74>
(Letöltés ideje: 2025. 07. 21.)
- ICRC (International Committee of the Red Cross): International Humanitarian Law Databases. Customary IHL. Practice. Rule 81. <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v2/rule81>
(Letöltés ideje: 2025. 08. 05.)
- ICRC (International Committee of the Red Cross): International Humanitarian Law Databases. Customary IHL. Rules. Rule 81. <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule81>
(Letöltés ideje: 2025. 07. 20.)

- ICRC (International Committee of the Red Cross): International Humanitarian Law Databases. Customary IHL. Practice. Rule 82. <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v2/rule82> (Letöltés ideje: 2025. 07. 26.)
- ICRC (International Committee of the Red Cross): International Humanitarian Law Databases. Customary IHL. Rules. Rule 82. <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule82> (Letöltés ideje: 2025. 07. 20.)
- ICRC (International Committee of the Red Cross): International Humanitarian Law Databases. Customary IHL. Practice. Rule 83. <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v2/rule83> (Letöltés ideje: 2025. 08. 05.)
- ICRC (International Committee of the Red Cross): International Humanitarian Law Databases. Customary IHL. Rules. Rule 83. <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule83> (Letöltés ideje: 2025. 07. 26.)
- ICRC (International Committee of the Red Cross): International Humanitarian Law Databases. Customary IHL. Rules. Rule 158. <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule158> (Letöltés ideje: 2025. 07. 27.)
- ICRC (International Committee of the Red Cross): International Humanitarian Law Databases. Treaties & Commentaries. <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/510-IHL-83-EN.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 07. 27.)
- IFRC (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies) 2023. Three months after the Kakhovka Dam disaster, Ukraine Red Cross still stands by affected communities. 2023.09.06. <https://www.ifrc.org/article/three-months-after-kakhovka-dam-disaster-ukraine-red-cross-still-stands-affected> (Letöltés ideje: 2025. 07. 24.)
- Mine Action Review: Eritrea. <https://www.mineactionreview.org/country/eritrea/anti-personnel-mines> (Letöltés ideje: 2025. 07. 31.)
- Statement of the MFA of Ukraine on the Decision to Suspension from the Ottawa Convention 2025. <https://mfa.gov.ua/en/news/zayava-mzs-shchodo-rishennya-pro-vihid-ukrayini-z-ottavskoyi-konvenciyi> (Letöltés ideje: 2025. 07. 30.)
- UNMAS (United Nations Mine Action Service): Resolutions on Assistance in Mine Action. <https://www.unmas.org/en/resolutions-assistance-mine-action> (Letöltés ideje: 2025. 07. 26.)
- UN Meetings Coverage and Press Releases 2017. Security Council Approves First Stand-Alone Text on Mine Action, Unanimously Adopting Resolution 2365 (2017). 2017.06.30. <https://press.un.org/en/2017/sc12897.doc.htm> (Letöltés ideje: 2025. 08. 05.)
- UN Mine Action: Reports of the Secretary-General on Assistance in Mine Action. <https://www.mineaction.org/en/reports-of-secretary-general-assistance-mine-action> (Letöltés ideje: 2025. 07. 26.)
- UNODA (United Nations Office for Disarmament Affairs) Treaties Database: Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction. https://treaties.unoda.org/t/mine_ban/participants (Letöltés ideje: 2025. 07. 19.)
- UNTC (United Nations Treaty Collection) 1980. Convention on Certain Conventional Weapons. https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-2&chapter=26&clang=_en (Letöltés ideje: 2025. 07. 27.)
- UNTC (United Nations Treaty Collection) 1993. Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction. https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtdsg_no=xxvi-3&chapter=26 (Letöltés ideje: 2025. 07. 21.)
- UNTC (United Nations Treaty Collection) 1996. Convention on Certain Conventional Weapons, Amended Protocol II. https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-2-b&chapter=26&clang=_en (Letöltés ideje: 2025. 07. 27.)
- UNTC (United Nations Treaty Collection) 1997. Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-5&chapter=26&clang=_en#4 (Letöltés ideje: 2025. 07. 29.)
- UNTC (United Nations Treaty Collection) 2008. Convention on Cluster Munitions. https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtdsg_no=xxvi-6&chapter=26&clang=_en (Letöltés ideje: 2025. 07. 31.)

Nemzetközi szerződések

1868. évi szentpétervári nyilatkozat a 400 grammnál kisebb súlyú robbanó lövedékek használatáról való lemondásról háború idején, Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, 1868.
<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/130-IHL-6-EN.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 07. 30.)
1907. évi IV. hágai egyezmény a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól. Az egyezmény melléklete: Szabályzat a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól. Magyarországon kihirdette az 1913. évi XLIII. törvény az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat beczikkelyezése tárgyában
- Az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) 1945. évi Alapokmánya. Magyarországon kihirdette: 1956. évi I. törvény az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról
1949. évi genfi egyezmények a háború áldozatainak védelméről. Magyarországon az egyezmények „címeit kihirdette”: 1954. évi 32. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben, az 1949. évi augusztus hó 12. napján kelt nemzetközi egyezményeknek a Magyar Népköztársaságban való törvényerejéről. (Idézett fogalmazás forrása: Szalai Anikó 2017. Érdekességek a nemzetközi szerződésekhez tett magyar fenntartások köréből. *Arsoni*, V (1–2): 17.
https://arsoni.hu/wp-content/uploads/2014/02/2017_per_1-2_folyoirat.pdf
 Letöltés ideje: 2025. 07. 27.)
- Magyarországon közzétette: 2000/17. Nemzetközi Szerződés a külügyminisztertől: a hadrakelt fegyveres erők sebesültei és betegek helyzetének javítására vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény; 2000/18. Nemzetközi Szerződés a külügyminisztertől: a tengeri haderők sebesültei, betegek és hajótöröttek helyzetének javítására vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény; 2000/19. Nemzetközi Szerződés a külügyminisztertől: a hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény; 2000/20. Nemzetközi szerződés a külügyminisztertől: a polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény
1969. évi bécsi egyezmény a szerződések jogáról, Magyarországon kihirdette: 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről
- Az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló 1977. évi I. jegyzőkönyv. Magyarországon kihirdette: 1989. évi 20. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről
- Az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezményeket kiegészítő és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló 1977. évi II. jegyzőkönyv. Magyarországon kihirdette: 1989. évi 20. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről
1980. évi genfi egyezmény a mértéktelen sérülést okozóknak vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető egyes hagyományos fegyverek alkalmazásának betiltásáról, illetőleg korlátozásáról. Magyarországon kihirdette: 1984. évi 2. törvényerejű rendelet a „Mértéktelen sérülést okozóknak vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető egyes hagyományos fegyverek alkalmazásának betiltásáról, illetőleg korlátozásáról” szóló, Genfben, az 1980. évi október hó 15. napján kelt egyezmény és a hozzá csatolt jegyzőkönyvek kihirdetéséről
1993. évi párizsi vegyifegyver tilalmi egyezmény. Magyarországon kihirdette: 1997. évi CIV. törvény a vegyifegyverek kifejlesztésének, gyártásának, felhalmozásának és használatának tilalmáról, valamint megsemmisítéséről szóló, Párizsban, 1993. január 13-án aláírt egyezmény kihirdetéséről
1997. évi oslói/ottawai egyezmény a gyalogsági aknáknak alkalmazásának, felhalmozásának, gyártásának és átadásának betiltásáról, valamint megsemmisítésükről. Magyarországon kihirdette: 1998. évi X. törvény a „Gyalogsági aknáknak alkalmazásának, felhalmozásának, gyártásának és átadásának betiltásáról, illetőleg megsemmisítéséről” szóló Egyezmény megerősítéséről és kihirdetéséről
2008. évi kazettás lőszerrekről szóló egyezmény. Magyarországon kihirdette: 2012. évi XI. törvény a Kazettás Lőszerrekről szóló Egyezmény kihirdetéséről

ENSZ Közgyűlés és Biztonsági Tanács határozatai

UNGA (United Nations General Assembly) Resolution A/RES/49/215. *Assistance in mine clearance*. 23 December 1994. <https://docs.un.org/en/A/RES/49/215> (Letöltés ideje: 2025. 07. 24.)

UNGA (United Nations General Assembly) Resolution A/RES/50/82. *Assistance in mine clearance*. 14 December 1995. <https://docs.un.org/en/A/RES/50/82> (Letöltés ideje: 2025. 07. 24.)

Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (ARSIWA). International Law Commission, fifty-third session, 2001. In Yearbook of the International Law Commission 2001, Vol. II. Part Two. Annex to General Assembly resolution 56/83 of 12 December 2001 (corrected by document A/56/49(Vol. I)/Corr.4.)
http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
(Letöltés ideje: 2025. 07. 30.)

UNSC (United Nations Security Council) Resolution S/RES/2365. *Maintenance of international peace and security: Mine action*. 30 June 2017. [https://docs.un.org/en/S/RES/2365\(2017\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2365(2017))
(Letöltés ideje: 2025. 08. 05.)

Egyéb dokumentumok

Észtország felmondó nyilatkozata – Ottawai egyezmény 2025.
<https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2025/CN.360.2025-Eng.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 07. 29.)

Lettország felmondó nyilatkozata – Ottawai egyezmény 2025.
<https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2025/CN.361.2025-Eng.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 07. 29.)

Litvánia felmondó nyilatkozata – Ottawai egyezmény 2025.
<https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2025/CN.362.2025-Eng.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 07. 29.)

Finnország felmondó nyilatkozata – Ottawai egyezmény 2025.
<https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2025/CN.372.2025-Eng.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 07. 29.)